

ԳՐԱԽՑՈՒԿԱՆ—ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

Մառտիրոս Յարութիւնեանց, Բացատրական բառգիրք (օտար ազգի բառերի եւ օտարագիր բառերի ու դարձուածքների, որոնք գործածական են հայոց գրականութեան մէջ: Այլքսանդրապոլ 1912 թ.

1. Մեր մէջ վաղուց զգացւում էր հայոց գրականութեան մէջ գործածուող օտար բառերի բացատրական մի բառգրքի պակասը: Եւրոպական կեանքի ու գրականութեան, կուլտուրայի և աշխարհայեացքի ազդեցութիւնը գնալով խտանում է, յարաբերութիւններն ու շփումները գնալով յաճախանում, սերտանում: Նորանոր գաղափարները բնականաբար նոր խօսքեր ու դարձուածքներ են որոնում. շինւում են բազմաթիւ նոր բառեր, առաջ են գալիս տեղի և անտեղի, համով և անհամ թխուածքներ. և շատ զէպքերում էլ նոր գաղափարների, նոր մտքերի համար վերցնում ուրիշ լեզուների մէջ արդէն պատրաստի բառերն ու դարձուածքները շատ քիչ փոփոխութիւններով ու յաճախ առանց փոփոխութեան: Նոր կուլտուրայի և նոր մտքերի յետևից ու նրանց հետ միաժամանակ միշտ գալիս են և համապատասխան բառեր և դարձուածքներ:

Յատկապէս վերջին մի քանի տասնեակ տարիների ընթացքում հայոց գրականութեան մէջ մտել են բազմաթիւ օտար բառեր և ասացուածներ ու դարձուածքներ, որոնց մեծ մասը թէև կարող էր իւր հայերէն հարազատ ու մաքուր թարգմանութիւնն ունենալ, բայց գործ է ածւում առանց քաջութեւ անխտիր: Եւրոպական շատ լեզուներից-յատկապէս ֆրանսերէնից, գերմաներէնից, ռուսերէնից ահագին քանակութեամբ բառեր են մտնում հայոց գրականութեան մէջ ու գործածւում առանց բացատրութեան-կարծէս մերում մեր լեզուին: Նոր օտար բառերի հոսանքը յորդանում է յատկապէս վերջին տասնամեկի ընթացքում, երբ գաղափարների և յոյգերի բախիւնը աւելի զգալի է դառնում, երբ մտաւոր շերտաւորումն աւելի հաստատուն է առաջ գնում և ներքին հոգեկան ու արտաքին՝ նիւթական պայքարի-հարուածների տարափի տակ նոր մտքեր են ձուլւում, նոր իդէաներ լոյս աշխարհ գալիս ու թևաւորւում թռչում երկրէ երկիր, աշխարհէ աշխարհ, արհամարելով ամեն սար ու լեռ, սահման ու սահմանագից: Այդ օրերին էր ահա, մտքի և սրտի ինտենսիւ

աշխատանքի այն օրերին ահա մեր լեզուի մէջ բազմաթիւ նոր բառեր մտան ու կարծես քաղաքացիութիւն ստացան միանգամից. որովհետեւ նրանց արտայայտող իղէաներն և մտքերը վաղուց քաղաքացիութիւն գտել էին: Այժմ մեր գրականութեան մէջ թէ գեղարուեստական և թէ գիտական, և մանաւանդ մամուլի մէջ, սովորական է մի շարք օտար բառերի, բազմաթիւ օտար դարձուածքների գործածութիւնը:

Բնականաբար կարիք է զգացուում այդ և դրանից առաջ մեր գրականութեան մէջ մտած բազմաթիւ այլ օտար բառերի և օտար բարանութիւնների համար մի բացատրական բառարան կազմել: Այդ կարիքը խորապէս զգացել է և դրան բաւականութիւն տալու համար հանդէս է եկել պ. Մարտ. Յարութիւնեանը իւր «Բացատրական բառ գիրք» ով, որի մասին մենք մի փոքր երկար կուզէինք խօսել:

2 Ինչպէս բառարանի ճակատին գրուած է՝ մենք գործ պէտք է ունենանք այս Բառգրքի մէջ այնպիսի «օտարազգի բառերի և օտարազիր բառերի ու դարձուածքների հետ, որոնք զործածական են ճայոց գրականութեան մեջ»: Ապա իւր Նախաբանի մէջ խօսելով պ. Տէր Ղազարեանի կազմած օտարազգի բառերի հանրամատչելի բառարանի մասին, պ. Մ. Յարութիւնեանը մեղադրում է նրան, որ նա «հետամուտ է եղել հանրագիտակի նպատակներին». իսկ ինքը, պ. Յարութիւնեանը «ցանկացել է տալ միայն օտար բառերի բացատրութիւն, թէև դրանցից ոմանք էլ, ինչպէս յիշուած է գրքիս երեսին, համեմատաբար ընդարձակ բացատրութիւն են ստացել, բայց ոչ հանրագիտարանի մտքով»: Ես կըսկսեմ հէնց այս վերջին կէտից:

Ուրեմն պ. Յարութիւնեանը ուզում է զերծ լինել հանրագիտակի միտումներից և հակումներից: Ինձ թւում է սակայն, որ նրա «բացատրական Բառգիրքը» ոչ միայն զերծ չէ հանրագիտակի նպատակներից, այլ և բաւականին մեծ քանակութեամբ հանրագիտական բալլաստ է քաշ տալիս իւր յետևից: Ծիշտ է, պ. Յարութիւնեան չի հետևում պ. Տ. Ղազարեանին և չի բացատրում օրինակ-աշխարհագրութիւն, ապահովագրութիւն, աւետարան, բանուոր, գաղթ, գործածող, հեղինակութիւն, հողատիրութիւն . . . որոնք զուտ հայերէն բառեր են և յարմար են գալիս միմիայն հանրագիտակ բառարանի, բայց միւս կողմից նա իւր բառգրքի մէջ մտցնում է ահագին քանակութեամբ այնպիսի բառերի և դարձուածքների ու անունների բացատրութիւն, որոնք թէև օտար են, բայց տեղ կարող են բռնել միմիայն հայերէն հանրագիտակ բառարանի մէջ: Բերեմ մի քանի օրինակ. (առաջուց ասեմ, որ ես ուշի ուշով հետևել եմ միմիայն Ա և Բ տառերին. մնացածը թերթել եմ):

Հայոց գրականութեան մէջ գործածուող օտար բառերի և դարձուածքների բացատրական բառարանի մէջ ինչ տեղ կարող է ունենալ օրինակ 1891 թուին Գերմանիայում հիմնուած՝ աշխարհիս բոլոր գերմանացիների շահերը պաշտպանող միութիւնը-որը կոչւում է Ալլոյ-որը բաւականին ընդարձակ բացատրուած է: Այդ բառերի մէջ երբէք չպիտի ընկեն Ալեմանիսներ («սոցիալ յեղափոխական բանւորական կուսակցութիւն» Ֆրանսիայում իւր պարագլուխ Ալեմանի անունով-հիմնուած 1899 թ., որը այժմ միացել է ընդհանուր ս. կուսակցութեան...), Ալգեմախեաններ («Գերմանիայի բանւորութեան այն մասը, որը ամենից առաջ ընդունեց Կարլ Մարքսի վարդապետութիւնը և կազմակերպուեց իբրև Սոցիալ Դեմոկրատ բանւորական կուսակցութիւն 1869 թուին Ալգեմախ քաղաքում...») Անարխոսոցիալիսներ (Այդպէս «կոչւում են 1905 թուին Դոքտոր Ֆրիդերիքի պարագլխութեամբ գերմանական Սոցիալ-դեմոկրատիայից անջատուած մի խմբակ: Այն աննպատակ և անօգուտ են համարուած...»): Հայոց գրականութեան և մամուլի մէջ երբէք չէ գործածուած և չի գործածուի առանց լրացուցիչ բացատրութեան անցի Կոբլաու լիգա դարձուածքը (պէտք է լինի անտի Կոբլուու լիգ) որը մի պատմական երևոյթ է անգլիական կեանքի մէջ և ով գործ է անում գրականութեան մէջ այդ դարձուածքը, անշուշտ ստիպուած կը լինի բացատրել նաև դրա իմաստը, որովհետև դա զուտ մասնակի մի երևոյթ է և չունի ընդհանրացնող, համայնական բնոյթ: Պ. Յարութիւնեանը կարիք է զգացել սակայն այդ բառն ևս զնել և ընդարձակ բացատրել. («հացահատիկների ֆորէնքին հակառակ միութիւն. անգլիական գործարանատէրերի մի ընկերութիւն, որ հիմնուեց 1839 թուին Մանչեստր քաղաքում և տարածուեց ամբողջ երկրում...): Բոլորովին զարմացնում է ինձ, թէ այս բառարանի մէջ ինչ գործ ունին Ալեմա Իգրաեյիս («1860 թուին Պարիզում հիմնուած մի ընկերութիւն է, որ տարածուած է ամբողջ աշխարհում և նպատակ ունի պաշտպանել հրէութիւնը...») Անսիմակֆիալ («կոչւում է Պրուսիայի թագաւոր Ֆրիդրիխ Մեծի մի գրուածքը ուղղուած Մաքիաւելիի «Իշխանը» գրուածքի դէմ»), Ահբար («կոչւում էր մի կուսակցութիւն թուրքիայի պարլամենտում, կազմած ոչ միայն թիւրքերից, այլ և ուրիշ ազգերի ներկայացուցիչներից. գիմարեչու Միութեան և Յառաջադիմութեան կոմիտէին: Նրա ծրագրում կար».): Օտար բառերի այս բառարանում մենք բաւականին ընդարձակ տեղեկութիւն ենք ստանում էդուարդ Բերնշտայնի քարոզած վարդապետութեան և գործունէութեան մասին (Բերնշտայնականութիւն), ծանօթանում ենք Տրովսկան պատերազմում յունաց ամենամեծ հերոսի հետ, իմա-

նում ենք թէ ինչպէս նա արագոտն ու խարտեաշ է, թշնամիների համար ահ ու սարսափ, իսկ բարեկամների համար ապաւէն. անսանձ իւր բարկութեան մէջ, բայց մեծահոգի, մեղմ, հնազանդ աստուածներին. և զեռ շատ ուրիշ բաներ (Աֆրիկէս), այս բառաբանը մեզ պատմում է, թէ ովքեր են այժմեան անգլիացիք և ինչ ցեղերի խառնուրդից են նրանք առաջ եկել (Անգլոսաֆեր), թէ բրգի ո՞ր տեսակը փափուկ է և մետաքսակերպ (Անգուայի բուրդ), թէ ինչպէս է կոչւում արաբական թագաւորների պալատը Գրանադայում (Ալհամբրա), թէ որն էր այն հոսանքը ուսւ սոցեալ-դեմոկրատիայի մէջ, որը ցանկանում էր չորրորդ (?) պետական Դոմայից յետ կանչել ս. դ. պատգամաւորներին (Ասգալիսներ) և դրանց նման շատ ուրիշ բաներ էլ է պատմում մեզ պ. Յարութիւնեանի բառգիրքը, որոնք բոլորն էլ շատ տեղին են մի որեւէ հանրագիտակ բառարանի մէջ, որոնք սակայն միանգամայն անտեղի են օտար բառերի բացատրական այս բառգրքում, մանաւանդ որ ինքը հեղինակն էլ գիտակցաբար այդ մտքով պայքարում է ուրիշների հետ, ինչպէս վերեւում ակնարկեցինք, սակայն դժբախտաբար ինքն էլ մեղանշում է և յետեւէ լինում «հանրագիտակ նպատակների»: Այդ կատեգորիային պատկանում են բացի վերեւում յիշածներիցս նաև հետեւեալ բառերը, որոնք ամենևին տեղ չպիտի ունենային այս բառարանում, որոնք սակայն քիչ թէ շատ ընդարձակ բացատրութիւն են գտել նրա մէջ. համեմատել

Ագրարիէրներ

Բարդուղմեան գիշեր

Ագրար սոցիալիստներ

Բարբարոսսա

Ակսիոն դիրեկտ

Բարկարօլա

Աննոնա

Բէգական հողեր

Ար

Բէդէլը իլթիգամ

Բայրոնիզմ

Բէնեդիկտեան

Բարուլիզմ

Բէնօրէր թեմար

Բաբիզմ

Բաքոս

Բանդոդա

Բիւզանդական ոճ և շատ ուրիշներ.

3. Մինչև այժմ ես փորձեցի ցոյց տալ, որ այս Բառգրքի մէջ բաւականին քանակութեամբ բառեր և դարձուածքներ կան, որոնց տեղը հանրագիտական բառարանն է և ոչ այստեղ: Այժմ կանցնեմ հետեւեալ կէտին և կաշխատեմ հիմնաւորել իմ այն եզրակացութիւնս, թէ այստեղ գործածուած օտար բառերը, որոնք պէտք է որ գործածական լինին հայոց գրականութեան մէջ, իրանց մէջ պարունակում են ահագին տոկոս եւրոպական բառեր, որոնք բոլորովին անսովոր են հայոց գրականութեան և չափազանց կասկածելի է, թէ որեւէ տեղ մեր գրականութեան մէջ գործածուած լինին դրանք առանց անմիջական բացատրու-

թեանս ձիշտ է, յարգելի հեղինակը կարծես առաջուց գուշակելով գալիք մեղադրանքը, արդարանում է գրելով հետևեալը. «Անշուշտ բառարանիս մէջ կըգտնուին բառեր, որոնց մասին ես չկարողանամ ասել, թէ մեր որ հեղինակը իր որ գրութեամբ է գործ անել, կամ գուցէ դեռ ևս հայ տառերով այդ բառը տպւած չլինի, բայց այդ հանգամանքը ինձ չարգելեց դրանք էլ մէջ մտցնել. օրինակ, դուցէ դեռ ևս մեղանում ոչ մի տեղ չկայ գործածուած արտէնտէիզմ, անէսթէզիա... բայց ես համոզուած եմ, որ դրանք այսօր կամ վաղը անխուսափելիօրէն պիտի գործածուին, եթէ մէկը ուզենայ մի բան գրել գիտութեան այն ճիւղերից, որոնց դրանք պատկանում են: Ուստի այդ բառերն էլ տեղ են գտել բառգրքումս: Ինձ ֆնում էր բառերի ընտրութեան ժամանակ իրրե չափ ընտրել իմ գիտութիւնս, դուրս թողնելով միայն խիստ մասնագիտական արհեստագիտական բառեր»: Այդ արգարացումը սակայն բաւականացուցիչ չէ. ինչ կընշանակէ վաղը կամ միւս օրը կարող են գործածուել. չէ որ դուք կազմում էք բառարան այն օտար բառերի, որոնք գործ են անուել և գործ են անում հայոց գրականութեան մէջ. էլ ինչը ձեզ իրաւունք էր տալիս ձեր բառարանը ծանրաբեռնել մեծ քանակութեամբ բառերով, որոնք չեն գործ անուել և չեն գործածուած և ով է իմանում, երբ կըգործածուին: Չէ որ այդ դէպքում բառերի ընտրութեան գործը շատ ենթակայական և կամայական է դառնում: Դուք գրում էք Շշատ բառեր այսօր կամ վաղը անխուսափելիօրէն պիտի գործ անուին, եթէ մէկը ուզենայ մի բան գրել գիտութեան այն ճիւղերից, որոնց դրանք պատկանում են». այս վերջին նախադասութիւնից յետոյ մանաւանդ ընտրութեան որևէ հիմք իսպառ չքանում է. որովհետև ամեն բոլէ կարող է մէկը գտնուել, որ ձեռք տայ կամ որևէ բան գրի գիտութիւնների այս կամ այն ճիւղից, իր աշխատութեան մէջ գործածի այդ ճիւղի մէջ ընդունուած և տարածուած տերմինները. պ. Յարութիւնեանի բառարանը համաձայն հեղինակի յայտարարութեան այդ դեռ չգրուած յօդուածների տերմիններն ևս պիտի բացատրէ: Պարզ է, որ պ. Յարութիւնեանը անկարելին է ցանկանում:

Սակայն այդ նպատակը ոչ միայն անկարելի է, այլ և միանգամայն աւելորդ. որովհետև օտար բառերի մի բառարան չպիտի ամփոփի իր մէջ բոլոր գիտութիւնների և դիսցիպլինների տերմիններն ու դարձուածքները. այլ միայն այնպիսիները, որոնք գործածական են այդ լեզուի մէջ, գործածական այդ երկրում նաև այնպիսի մարդկանց յօդուածներում, որոնք մասնագէտներ չեն, ոչ էլ գիտնականներ: Եւ դա շատ պարզ ու հասկանալի է. մեղանից ոչ ոք բարձր մաթեմատիկայի, աստղաբաշխութեան,

Ֆիզիկայի, հոգեբանութեան, սաղմնաբանութեան մասնագիտական տերմինները օտար բառերի բառգրքի մէջ չի փնտրի, որտեղ եթէ նրանք լինեն էլ, շատ համառօտ ու անորոշ, թերի բացատրուած կը լինեն, այլ հանրագիտակ, մասնագիտական բառարաններում կամ համապատասխան գիտութիւնների մէջ: Պարոն Յարութիւնեանը ցանկացել է այս տարբեր և բազմաթիւ նպատակներին մի անգամից հասնել. և բնականօրէն նրան չէ յաջողուել այդ: Եւրոպական և ռուսական բառարաններն աչքի անցկացնելիս նա իւր բառգրքի մէջ արտագրել է բազմաթիւ բառեր, որոնք այդ ձևով հաւանօրէն առաջին անգամն է, որ լոյս են տեսնում հայ տառերով և ոչ մի կապ և գործածութիւն չունին հայոց գրականութեան մէջ. իմ ասածը հիմնաւորելու համար օրինակների շարքը ես մի փոքր կերկարացնեմ.

ազնոգի	ալարմիստ	անէտթէզիա
ադաչիօ	ալիբի	անթրոպոգէնի
ադ հօկ	ալլէգրօ	և անթրոպոս-բառով
ադրեսատ	ալիգատոր	բարդուած բոլոր բառերը
ադրեսանտ	ալմէնդէ	անՏի մասնիկով բարդ-
ադրէտ	ալպարի	ուած համարեա բոլոր
ադօպտացիա	ակեֆալիա	բառերը.
ադօրացիա	ակլեմատիզացիա	անտըրշա
ազիատ	ակսէլրանդ	անւըլոպ
ազիլ	ակրօստիլօն	առատոպսիա
աժիօ	ակցէպտացիա	ապաշ
աժիօտած	ամանդրման	ապատրիստ,
աժուր	անդրոմարիա	ապատրիտիզմ
ալագեօր	անդրոֆորիա	ապարէնտ
ալարմ	անէմոլոգիա	ապէնդիցիտ
արիվիդէրիչէ	արրօնդիրոնդ	աւթաֆա
արիօզօ	աւանտի	աֆինիտէտ
արխօլօգիա	աւէրզիա	աֆֆրօդիզա

Թերեւս յաջողուի պ. Յարութիւնեանին այդ և դրանց նման ուրիշ բազմաթիւ բառերից այս կամ այն բառը այս կամ այն յօդուածի մէջ գործածուած ցոյց տալ մեզ: Բայց խնդիրը դրանով չի փոխուում երբէք: Ես կարող եմ վաղը մի յօդուած գրել միջնադարեան պապերի հերարխիայի կամ ֆէոդալականութեան մասին և բնականօրէն այդտեղ՝ այդ մասնագիտական յօդուածիս մէջը գործ կածեմ զուտ մասնագիտական դարձուածքներ և տերմիններ, որոնք իսկոյն և եթ հէնց նոյն այդ յօդուածի էլ մէջ անշուշտ սխտի բացատրուին: Եւ ոչ մի բառարանագրից չի պահանջուի, որ այդ զուտ մասնագիտական տերմինները, որոնք

առանց բառարանի հասկանալի են համապատասխան յօդուածների մէջ կամ որոնելի են համապատասխան մասնագիտական բառարաններում,—ասում են ոչ մի բառարանագրից չի պահանջուի որ նա այդ տերմիններն ևս մտցնի իր բառարանի մէջ։ Օտար բառերի բառարանում աւելորդ «խլամ» չպիտի լինի և այնտեղ բացատրուած բառերը պէտք է իրօք գործածական լինին այդ լեզուի մէջ, պէտք է քաղաքացիութիւն ստացած լինին։ Այնպիսի բառեր, ինչպէս օրինակ

աժան- [ոստիկան, քաղաքապահ]

արիվիդեիյե [ցտեսութիւն!!]

աւերգիա [զգուանք, նողկանք, խորշանք]

արբոնդիբունգ [կորացումն....]

և դրանց նման շատ շատերը մինչև օրս քաղաքացիութիւն չունին հայոց գրականութեան մէջ և ոչ մի «անխուսափելիութիւն» չի ստիպի, որ այդպիսի բառերը այսօր կամ վաղը մուտք գործեն հայոց լեզուի մէջ... Օտար բառերի բառգիրքը չպիտի ձգտի մասնագիտական բառարանների դերը կատարել։

Մինչև այժմ ես խօսում էի այն եւրոպական բառերի մասին, որոնք այս բառերի մէջ կային և որոնք այդտեղ չպիտի լինէին։ Նոյն բանը շատ աւելի մեծ չափով պէտք է ասեմ թուրքերէն, արաբերէն, պարսկերէն ահագին քանակութեամբ բառերի մասին, որոնք իրր թէ մեր գրականութեան մէջ գործ են ածուում։ Այստեղ ես արդէն բառեր չեմ բերի, որովհետեւ դրանք ոչ թէ միայն սիւնականեր, այլ ամբողջ երեսներ են. ուստի կը բաւականանամ մի երկու օրինակով։ Հետաքրքիր է, եթէ անկետանէինք մեր գրականութեան մէջ այժմ յայտնի հեղինակներին և հարցնէինք թէ հետեւեալ բառերից արդեօք որեւէ մէկը մեր գրականութեան մէջ կարելի է գործածական համարել-ինչ կը պատասխանէին. «Որ հայ մատենագիրը և կամ յօդուածագիրը կաբող էր գործածած լինել կամ պ. Յարութիւնեանը որտեղ կարգացած կը լինէր բառեր, որպիսիքն են

ադալաթ (արդարադատ)

ադամադառչմազ (մարդավաւ)

ադէփսըզ (անամօթ)

ադըմ (քայլ)

ալիշ-վերիշ (առուտուր)

և բազմաթիւ ուրիշները.

Պ. Հր. Աճառեանը կարող էր և պէտք է որ այդ բառերը և դրանց նման շատ շատերը մտցնէր իր բառարանի մէջ, որովհետեւ նա կազմում էր «թուրքերէնէ փոխառեալ բառեր հայերէնի մէջ» (1902). նա պիտի քաջ տեղեակ լինէր բարբառների, նրանց քաղաքիչ մասերի հետ։ Պ. Յարութիւնեան ոչ մի գործ չունի

բարբառներն հետո նա պիտի երկար և տոկուն աշխատանքով աչքի անցկացնէր ամենից առաջ մեր վերջին տասնամեակների եթէ կարելի էր բովանդակ դրականութիւնը—կամ մօտաւորապէս այդքանը և նշանակէր այդտեղ պատահածը ու ապա այդ բառերն ու բառերի նշանակութիւնը ստուգէր արդէն եղած ընդհանուր և մասնագիտական յատուկ բառարանների օգնութեամբ: Այն ժամանակ պ. Յարութիւնեանի բառարանից բաղմաթիւ թուրքերէն, արաբերէն, պարսկերէն բառեր, որոնք դորձածական են մեր այս կամ այն բարբառի մէջ, բայց բոլորովին քաղաքացիութիւն չունին մեր դրական լեզուի մէջ, դուրս կը մնային այդ բառարանից:

4. Այս բառարանի գլխաւոր պակասութիւնները այդ երկու կէտերն էին, որոնց մասին բաւականին ընդարձակ խօսելցի. — ձեռնարկում հանրագիտութեան և բառերի ընտրութեան մէջ անսխառն ու կամայական վերաբերմունք: Միւս պակասութիւնները աւելի քիչ են և երկրորդական: Այսպէս օրինակի համար բացատրութիւնների մէջ աչքի են ընկնում հետեւեալ սխալ մեկնութիւնները.

Ակադեմիկոս, **ակադեմիկ** կամ **ակադեմիս**—ձեռնարանական. Դիտական կանառի կամ միութեան պատկանող. **ակադեմիայի անդամ**. **կանառորդ**. Սխալն այստեղ **ակադեմիստ** և **ակադեմիկ** բառերի իրար հետ շփոթման մէջն է: Դրանք միեւնոյն բաները չեն, այլ տարբեր. **ակադեմիկ** նշանակում է որեւէ դիտական հաստատութեան կամ կանառի անդամ, իսկ **ակադեմիստ**՝ որեւէ **ակադեմիայի** ուսանող:

Ալաբուսի—կամ այս կամ այն, մի այնպիսի վիճակ, երբ մարդ երկու հնարաւորութիւնից մինը հարկադրուած է ընտրել: Այնպիսի երկու դատողութիւն, որոնցից մէկը կարող է միւսի տեղ դրբւել, առանց օր դրանից միտքը փոխել:—Սխալն այստեղ վերջին նախադասութեան մէջ է. բերենք այտերնատիւայի մի օրինակ. կամ կարճ կեանք փառաւոր ընթացքով և կամ անփառունակ երկարատե կեանք: Այստեղ երկու դրութիւն կայ, որոնց մէջ պէտք է ընտրութիւն անել. և այս կամ այն կերպ ընտրութիւնից անշուշտ կը փոխուի ընտրողի վիճակը. չէ որ միեւնոյնը չեն փառաւոր ու անփառունակ կեանքը, կամ երկար ու կարճ կեանքը:

Ալիմիա—կարծեցեալ արհեստ՝ հասարակ մետաղները ոսկի դարձնելու իմաստութեան քարի միջոցով:—Նախ արհեստը կարծեցեալ չէր. այդ զրադմունքով մարդիկ պարապած էին և հաւատում էին որ հնարաւոր է դրա միջոցով իրանց նպատակներին հասնել. և ապա ալքիմիկոսները հասարակ մետաղները ոսկի էին ուղղում դարձնել ոչ թէ իմաստութեան քարի միջոցով. այլ հէնց իմաստութեան քարն ինքն էր նրանց որոնումների իսկական առարկան. նրանք չունէին այդ քարը և որոնում էին գտնելու:

Բիլլ=Անգլիայում օրէնք. օրինագիծ, որ երեք անգամ կարգացուած է երկու պալատներում էլ և ապա առաջարկուած է թագաւորին իբրեւ ժողովրդական ներկայացուցչութեան վճիռ=Այս բացատրութիւնն ևս սխալ է. իւրաքանչիւր օրինագիծ կամ բիլլ օրէնք դառնալուց առաջ պէտք է այդ նկարագրուած ճանապարհով անցնի. բայց հօ անպայման իւրաքանչիւր բիլլ օրէնք չի դառնում. անգլիական պարլամենտը շատ է տեսել այնպիսի բիլլեր, որոնք մի անգամ կարգացուելուց յետոյ յետ են մղուել և այլ ևս իսկի չեն առաջ եկել:

Բիւրգեր=Միջին դարերում բուրգէրում ապրող արհեստաւոր և առևտրական դասը: Այժմ՝ քաղաքացի: Բիւրգէր, բիւրգէրական և այլն այժմ հոմանիշ է դարձել բուրժուա, բարժուական և այլն բառերին:

Ինձ թուում է, որ այժմ ամեն քաղաքացի բիւրգէր չէ, մասնաւանդ թէ բուրժուա չէ: Ճիշտ է, բուրժուա բառը ստուգաբանօրէն ծագել է բիւրգէր բառից, բայց դրանց իմաստներն այժմ բոլորովին նոյնը չեն և զգալի տարբերութիւններ են հանդէս բերում: Երբ մենք ասում ենք-այս ինչ մարդը բիւրգէրական կեանքով է ապրում, միւսը՝ բուրժուական-գրանով հասկանում ենք, որ առաջին դէպքում աւելի սահմանափակ, չափած ձևած կեանքի հետ գործ ունինք, խաղաղ ու անվրդով. իսկ բուրժուան վարում է աւելի լայն ու շքեղ կեանք, ազմկով լի: Համապատասխան տարբերութիւն կայ նաև բիւրգէրի և բուրժուայի աշխարհայեացքի մէջ:

Ակցիոն=բառի բացատրութեան մէջ աւելորդ է գործունէութիւն սահմանումը. ակցիոն չի կարող երբէք գործունէութիւն նշանակել:

Արմաղա=չի նշանակում անպատճառ պատերազմական նաւատորմիդ իսպանիայում. այլ ուղղակի պատերազմական նաւաւատորմիդ-լինի դա ռուսական թէ իսպանական. միայն բառն է, որ իսպանական ծագում ունի:

Բացատրութիւնների մէջ կան արտայայտութեան սխալ եղանակներ, որոնցից միտքը աւելի մթնանում է. օրինակ ազրոնոմ, ալրոմ, ալտրուիզմ, ալլումինիում, ալրոբատ, բաքոս . . . բառերի մէջ: Մի շարք բառեր էլ թերի են բացատրուած-իմաստի միայն մի մասն է մէջ բերուած. յաճախ մոռացուած է բառի այս կամ այն իմաստը, որը երբեմն աւելի կարևոր է լինում քան միւս՝ դրուած իմաստը: Բացատրութեան այդպիսի թերութիւն՝ կիսատութիւն նկատելի են հետեւեալ բառերի մէջ:

ադմենիստրացիա

ապլոմբ

ալկոհոլիզմ

ասսիզնացիա

ամերիկանիզմ

ասիմիլացիա

Անատոլիա

ատակա

անտրիւ
անֆաս

արխօլօցիա
բիւրոկրոտիզմ..

Պատահում են և բառերի այնպիսի բացատրութիւններ, որոնց մէջ աչքի է ընկնում աւելորդարանութիւն, երկարացրած և ճապող մեկնութիւն. գլխաւորը երկրորդականից զանազանելու՝ իւրաքանչիւրին իւր արժանի տեղը տալու աւելի պակաս ջանք։ Այդ պակասութիւնն յատկապէս աչքի է ընկնում ազէնտ, անարխիզմ, ապօլօցիա, արբիտրաժ, արէնդ, արխիւ, աւտորիտէտ, աֆէկտ... բառերի մէջ։ Մի երկու օրինակ.

Աւտօրիտէտ—Հեղինակութիւն, հեղինակաւոր անձն, որի խօսքը կշիռ ազդեցութիւն ունի,—Մի մարդ, որի խօսքին նշանակութիւն են տալիս նկատի առնելով նրա գիտութիւնը և փորձառութիւնը...

Երկրորդ նախադասութիւնն այստեղ միանգամայն աւելորդ է, որովհետեւ լիովին պարունակում է առաջին սահմանումի մէջ։ Պարզ է, որ այն մարդը, որի խօսքը կշիռ և ազդեցութիւն ունի, նրա խօսքին նշանակութիւն կը տան։ Երկու դատողութիւնների տաւտօլոգիան ակներև է։

Ապօլսոցիա—Չատագոյութիւն, պաշտպանողական ճառ, գրութիւն։ Մի ուսմունքի գաղափարի համար պաշտպանողական խօսք գրաւոր կամ բանաւոր։

Այստեղ ևս երկրորդ նախադասութիւնը աւելորդ է. որովհետեւ ոչ միայն ամբողջովին պարունակում է առաջին դատողութեան մէջ, այլ նրա մի մասն է։ Յիրաւի Չատագոյական-պաշտպանողական ճառ կարող է գրուել կամ ասուել ոչ միայն որևէ ուսմունքի գաղափարի համար, այլ և որևէ մարդու, առարկայի համար։ Բացատրութեան առաջի մասը աւելի լրիւ է և ամբողջական, երկրորդը՝ թերի և աւելորդ։

Բացատրութիւնների մէջ հեղինակը ուղիղ և կանոնաւոր հայերէնի դէմ համեմատաբար քիչ է մեղանշում։ Ես նկատեցի մի երկու դէպք միայն.

Բուսաճօր—այն անձը բնմի վրայ, որ տալիս է դերասաններին և պատրաստում է նրանց համար խաղում հարկաւոր բոլոր իրերը»։ Եթէ ես այդ խօսքի նշանակութիւնը ուրիշ տեղից չիմանայի, տրուած բացատրութիւնից ոչինչ չէի հասկանայ։

Անարխիզմ—... այն հասարակագիտական վարդապետութիւնը, որը ամենակատարեալ հասարակակարգը համարում է այն, ու անհատը ունի ամենալայն ինքնօրէնութիւն.

Արխսօկրատիա—... Պետական իրաւունքի մէջ՝ գլխաւորաբար հին Յունաստանում գոյութիւն ունեցող այն վարչական եղանակը, որով իշխանութիւնը պատկանում էր արտօնեալ լաւագոյն համարուած փոքրամասնութեան...

Այս երեք օրինակների մէջ ևս սխալն ակներև է այնքան, որ կարիք չկայ այլ ևս բացատրելու և երևան բերելու։

Մի երկու կէտ ևս և առանց այն էլ երկարացած գրախօ-

սականս կրփակեմ:—Այս բացատրական բառերքի մէջ նշանակուած են սովորաբար բառերի ինչ լեզուից առնուած լինելը: Օրինակ «ազիտացիա» բառի դիմացը գրուած է փակագծերի մէջ (լատ), որ նշանակում է, լատիններէնից վերցրուած: Այդ սխառեմի մէջ ևս մի քանի անկանոն դէպքեր կան. օրինակ Ազնօզի բառի դիմացը գրուած է (յուն.). յունարէն բառը այդպէս չի վերջանում, այլ ազնօզիա. իսկ ազնօզի ասում են գերմանացիք կամ ֆրանսիացիք: Ամիսացիա բառի դիմացը գրուած է (ֆր.) այն ժամանակ պէտք էր գրել ֆրանսիական վերջաւորութեամբ ածիտասիոն: Կամ թէ Անքուպոզենի բառը եթէ յունարէնից վերցրուած էք համարում պիտի գրէք անթրոպոզէնիա, իսկ եթէ ֆրանսերէնից այն ժամանակ անթրոպոթենի: Այդ կարգի անկանոնութիւնները բազմաթիւ են:

Ուղղագրութեան նկատմամբ ինձ թոյլ եմ տալիս մի նկատողութիւն անել. հայերէնում սովորաբար ընդունուած է ամեն տեղ, որտեղ է հնչիւնն է լաւում, գրել ն. դա ընդհանուր կանոն է. իսկ է-ի գրութեան սահմանները շատ փոքր՝ են և չափուած: Մինչև այժմ մեծ մասամբ այդպէս ընդունուած է եղել մեր մէջ թէ մեր սեփական և թէ օտար բառերի գրութեան մէջ: Ինձ թւում է, թէ լաւ կըլինէր պահել այդ ձևը և աչքի համար առանձին արգելքներ հանդէս չբերել-գրելով ակադէմիա, ագէնդ, ապէլսին քանի որ այդ և դրանց նման բազմաթիւ այլ բառերի մէջ է տառը բոլորովին նոյն հնչիւնն ունի, ինչ որ բարեկամ, ընկեր, ձեմարան... բառերի մէջ: «Էծան ազգասիրութեան» ակտ չենք կատարում մենք դրանով, ինչպէս պ. Յարութիւնեանը յառաջարկում ասում է. այլ վաղուց ընդունուած, ոչ ոքի ֆիաս չբերող աւանդական մի գրութիւն շարունակում ենք. նոյնը կասէի ես նաև ո-ի և օ-ի նկատմամբ: Դժբախտաբար ինձ պակասում է լեզուաբանական հմտութիւնը-խնդիրը նաև լեզուաբանական տեսակէտից քննելու համար:

5. Ինչպէս սկզբում ևս նկատեցի իմ բոլոր նկատողութիւններս անում եմ միայն Ա. և Բ տառերի համար. միւս տառերը շատ հարեանցի եմ կարգացել:

Պ. Յարութիւնեանի բառգիրքը այդ պակասութիւնների հետ ունի նաև շատ առաւելութիւններ, որոնք հմուտ աչքից չեն փախչի երբէք. ընդհանուր առմամբ բացատրութիւնները ուղիղ են ու հեշտ հասկանալի, սահմանումները կարճ ու ամփոփ, գործածած լեզուն կանոնաւոր ու չափուած: Անշուշտ պ. Յարութիւնեանը ահագին աշխատանք է գրել այս բառարանի մէջ, մանրազննին ու շատ անգամ անհետաքրքիր աշխատանք. և նրա բառարանը՝ ուղղուած և մի փոքր բիւրեղացած՝ անշուշտ մեծ ծառայութիւն կըմատուցանէ հայ ընթերցող հասարակութեանը և կարժանանայ սրա շնորհակալութեանը, որին և նա արժէ ընդհանուր առմամբ: